

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди
Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 229 (10214)

1976 чылдың сентябрь 28, вторник

1976 чылда
үндүрүлгөсү

Өртү
2 көп.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ КҮШ-АЖЫЛЧЫ ХҮННЕРИ

СЭКП ТЫВА ОБКОМУНДА

Дүжүт ажаап алышкынын доозарының
шалыпчы декадазын эрттирер дугайында

Дүжүт ажаап алышкынын доозары-
биле база күрүңгө тараа садарының улус
ажыл-агый планын күсөдери-биле бо
чылдың сентябрь 28-тен октябрь 8-не че-
дир үеде шалыпчы он хонукту чарлаар ду-
гайында доктаады СЭКП обкомунуң бю-
розу хүлээп алган.

Ажаап алышкынын, ылаңгыя карто-
фельди болгаш ногааларны ажаап алырын
доозарының кижи күштерин улам долгуу-
биле мобилизациялаар, ажаап алышкыны-
ның бүгү техниказынын, автотранспорт-
туң, тараа арыглар болгаш кургадар ма-
шиналарнын, чер аңдарылгазынга трактор-
ларның долгу күштү ажалдаан турарын
хандарын СЭКП райкомнарынга болгаш
райкукумнарга даскан. Ажаап алыш-
кында, тараа сөөртүлгөзүндө саваң сараат-
ташынында болгаш чер аңдарылгазында

ажылдап турар кижилерниң ортузунга ор-
ганизастыг, масса-политиктиг ажалдарны
күштелдирерин, тараа культураларын
ажаап ап турарынын, саваңны бөлүп, са-
рааттап турарынын шынарын экижидерин
кичээңгенин угулдарынын партия рай-
комнарынга, райкукумнарга база дас-
кан.

Республиканың районнарынга комбайн-
нары хуваап турарынын байдалында
дүштүр ажаап алышкынын доозарынын
планынын район бүрүзүңгө бээрин,
ажаап алышкынын агрегаттарын ар-
тын кезектер болгаш кыаар-чаар мате-
риалдар-биле хандарынынга шыңгы
контрольду тургузарын ажаап алыш-
кынын республика штавынга даскан.

Хову ажылдарының хүн демдегели

АЖААЛДАНЫ ДҮРГЕДЕДИР, ЧИДИРИГНИ БОЛДУРБАС

Чаз дүжүттү ажаап алыр ажал республикада уламчылавышкан. Сентябрь 27-ге
чедир районнарда ажаап алышкынын байдалы мындай:

РАЙОННАР	Ажаап алыр та- раа культуралары (га)	Бастырга- ны (га)	Бөлгөн саваң (га)	Андарган чөр (хуу)
Бай-Тайга	4790	3019	1737	14,1
Барыш-Хемчик	9700	5688	1785	25,8
Өвүр	250	—	—	—
Чөөн-Хемчик	30095	10457	2271	17,5
Улуг-Хем	31500	13274	4957	43,0
Таңды	57187	25876	12960	23,7
Току	1300	200	—	30,0
Каа-Хем	39005	17723	8386	28,2
Тес-Хем	3829	1290	1290	33,6
Эрзин	4300	4245	3106	50,0
Кызыл	35899	21619	9808	56,1
Бин-Хем	26777	4306	500	31,0
Республикада	244632	103697	46800	32,3

Сөөлгү м. даяда бастырган тарааның сөөлүдө 34000 гектар болган, азы хүн-
де-ле 4,8 муң гектарны бастырган турган.

Бо теминиң бедик деп болбас, чүге дээ сыпта тараа культураларынын чар-
тык кезин хевээр, а агаар-бойдуштуп байдалы бергендеп оор. Мянзаны тайта эдэ
черлерде тараан хой дүжүт бээр шөлдөр ажалаттырмай. Тавычалай кескен тараалар-
ны бастыра, дорт кестирерин дүргедир хемчеглерин ап, эртен чылдарың шы-
та-тадың каттаптады чутула.

Ажаап алышкынын мурнакчыларынын саны өзүп турары өөрчүтү. «УТКА
25 чыл» совхозтун комбайнери Минчирик-оол Сырбайкай, Каа-Хемде «Тилеа-
га» колхозтун механизаторлары Сергей Оюн болгаш Николай Морозов, «Революция-
ның чабыны» совхозта Чооду Байыр, СЭКП-ниң XXII съездин аттыг совхозта Оор-
жак Дугаржап болгаш өскөдөр-даа ажаап алышкынын агрегаттарын билдинг ажалдап
турар. Олар ээчегин нормалын бүдүн чарыктан ажырайын тургаш, шөлдөрин үнүп
чөрбайн турар, оларын дүржүлгөзүн бүгү эвөө, бригадаларга негиздери чутула.

Оон-биле калы дыка хой эвөө, бригадаларда комбайнерин чедир ажитлаас
чоруктар уламчылавышкан. Чөөн-Хемчик болгаш Улуг-Хем районнарынын колхозта-
рында болгаш совхозтарында ажаап алышкынын темпизин күзүлгү, оон чылаагыны
хей алы. Урелген саадаар, шаптарла тарааны сөөртүрүн далаштырбайн турар бол-
гаш техниканы долгу ажитлаары турар. Бо ажалдары шулуударынын хемчег-
лерин ажал-агыйларын удуруткучлары, партия эге организациялары алыр хүлээ-
гелин.

Сөөлгү үеде ажаап алышкынын шынарын экижидерине уталанган ажылды
хей ажал-агыйларда билдинмес чылаага-биле эвөөжөткөн. Тараанын чидирин улут.
Талында «Коммунизмниң херели» колхоз ажаап алышкынын чорударын шалып чо-
рудуз турга-даа, чидирин улут. Тока аттыг совхозтун Онгачада механизаторлары чи-
диринг база болурун турган.

Барыш-Хемчик, Улуг-Хем, Тес-Хем районнарынын ажал-агыйларында чидирин
эвөөс. Специалистер болгаш үдүчү контролерлар чүчү көрүп турар ийне?
Бедир чылдын тараанынын магалызынын тургузары — тараанынын хүлээгели.
Үренин урары, күсүкү чер аңдарылгазын организациялары чутула ажал. Күсүкү чер
аңдарылгазынын темпизин бисти өрттөйн турар. Бо ажалды дүргедир херек.

Сентябрь 27-ге чедир мезээ эзуагар республикада 130810 тонна сигенин белет-
кени, азы план-онолданы 72,6 хуу күсөткен. Сенанты 45484 тонна (189 хуу),
витаминын ситен далганы 5066 тонна (59,6 хуу) күсөткен болгаш 153,4 муң
тонна силосту салган.

ҮЛЕГЕРНИҢ ЧИЖЕКТЕРИ

Тываның Владимир Ильич
Ленин аттыг «Тыва даг-дугу»
комбинатынын коллективин
Төрөн чуртта бедик сөөртүп
даг-дугу бөөрүнелер ажалды
инитинин малдыга ажалды
чөм-сууру тургузар дээш рө-
дө ишчилерин демистегеңи
шөф дууламчызын база че-
дирин турар.

Комбинаттын ажалчыны-
ры, инженер-техниктер ажал-
дакчылары болгаш албан-
дакчылары эртен чыгып
Хакасиянын Таштын районун-
га барган, 150 тонна ситенин
белеткен, ову «Бардык» сов-
хозка сөөртүп берген. Бо чы-
ды комбинаттыг ийни ээл-

чөөн ажалдагы кыргыч-биле
көмбөйтүп бүдүргө хем-
чөөлүлүк утатканын барып-
далаан, олар 50 тонна си-
ген белеткээр далага алган,
оңу 128 тонна кылдыр күсөт-
кен: Коллектив дөжүгүннөри
10 гектар картофельди казып,
ам 50 тоннадан эвөөс эвөө
саваңны бөлүп, сөөртүрүн хү-
лээгелин.

«Шекээр» совхозтун Бече-
Тей салымынын хойжуу,
Октябрь Революциясы болгаш
Күш-ажылдык Кызыл Туу ор-
деннеринин, Ленин хойбай
медалының эдилектизи Кур-
Сейд Саятмеевич Ооржак бо

А. АЛЕКСЕЕВ.

БИСТИҢ ЧУРТУВУСТА

АКТЮБИНСКИ. Актюбинскиниң хромнут тудуштурушкуннар заводунуң Ком-
сомельск районда «Ярославский» совхозта ажалдап турар комбайнерлериниң
отряды тараа хүлээп алыр пунктунге чүс муңгу центнер тарааны чоруткан.
Отрядта он ийи «Нива» комбайн бар, оларны слесарь А. Н. Царев уадурутуп ту-
рар. Он алды көжүлүг сес автомобильдер комбайннарда тарааны ап турар.
Механизаторлар бөдүттөр депшилегин арга-биле ажалдап турар.
Тарылгазынын шөлу бежен муң гектар болуп турар областа эң улук сөв-
хозтун коллективни күрүңгө тараа садар талазы-биле бедиткен хүлээгелин
күсөдипкен.

НАУАС. Ында ажиттыгын «76 чылдың күзүнүң дүжүдү» деп республи-
на делгелгези литва садчыларының болгаш ногаажыларының чедикшиинериниң
дугайын чугаалап турар. Чүс хире мурнакчы ажал-агыйлар, ногаа-чимис бол-
гаш сорт шенелдизиниң станциялары, а ол ышкаш садтарның база өгөрдөт-
көңүл байлаң дүжүдүн болбааырадып турар хей-хей бүдүрүлгелер боттарынын
продукциязынын хевирлерин ында делгезин.

(СЭТА).

ДҮЖҮТ

ажаалдазынын

мурнакчылары

Дагдыныкчызынга төлептиг

Чээрби алды харлыг анык
коммунист Владимир Бикба-
евтин хүнде үзүү — 12 га
чериң тараанын көстөрүр.
Ол планын оонаданын док-
таамал анык күсөдип, ха-
ра-даа 36 га чериң тараа-
зын бир хүнде көзүп турар.
Ол хире чедикшииниң кыял
челин ал турарынын чык-
кын айтырарыма, мынчаар
харылаады.

— Кол-ла чүө — техника-
нын тура дүшүңдө. Чам-
дык норма-чиге күсөтпейн
турар улусту көргө, комбай-
ны бо-ла үрел берген болу-
лаар-дыр. Ону селги-септен
турда, хүн эрте бээр, а норма
күсөтпейнмес. Механизатор
кижи техникага каныг бол-
ду херек.

Владимир Бикбаев бичин
када-ла мезээ хойну чугаалап
берди. Техника камалгазын-
дан анык, үе-пакты чөп
ажылдарын база чутула деп
савалды. Эвөөс-биче-даа болза,
агаар-бойдуштуп ала турар
үеви, микута бүрүзү чөп
ажылдар болза эки деп бөдү-
нүк бодалын иштертин.

Ол солун-сеткүүлү докта-
мал номун турар. Казакстан-
нын партия-ажыл-агый акти-
визин хураалында СЭКП Төд
Комитетинин Чыгыш секре-
тары Л. И. Брежневтиң чу-
газы-биле талышкан, база
кубанчыларын үдөгери-би-
ле көп дакыр күсөтпейн-
киниң ажалдарын ол бри-
гадинин бүдүргө хураалы-
га хүлээтин, савалдап-даа
турган.

Хайрылгынын шөлдөрүндө
шүтү 14 комбайн ажалдап
турар. Оларын шүтүзү «а-
дык». Ында иштиниз-биле
2200 ажит гектар чериң тара-
анын кестирген. Анык бол-
муну В. Бикбаев оон элөп
көзүн ажалдаган.

— Дагдыныкчы башкы
Салчак Даш-оолга өөрүч чө-
төгөрүк иштерге арга-чөк
— деп, Владимир чугаалады.
Увас ажит чыл иштинде
ажылдап турар ол дүржүлгө-
зын ажалдап хойну өренин
алдым. Оон арга-дүржүлгө-
зын ажалдап планын
оонаданын-даа ажит кү-
сөдип чөр мен.

— Ол башкынар ам кайы
хире ажалдап туралар?

— Алаас дүржүлгө бол-
гаш комбайнерлер арында
калбарган социалисттиг та-
рышка ол тилектиң болуш
көлдү. Мен анаа чедир дээш
база кылдып турар мен. «Хол
изни бут баар, сөз көрү-
зүлгөр, удавас мөңгө-биле
дептеңир» деп, ол мөңгө
хей-агт кирип турар киж.
Анык комбайнер Николай
Мельников база планын
оонаданын 150 хуудан куу-
латпайн тур. Ол база Даш-
оол акимин өөрениктизди-
р.

Володя Бикбаев ажалынче
далаажыты. Ол күзүгүл ком-
байныче, ам дордөн эки-
дирин кириштер чагай та-
раанын уучте көрүп, элөп
болданын бар чытты.

— Ажалдыр ар чүө. Ком-
мунисттик бедик адигта то-
лөттиг киж. Мындар кижилер
хей болганда, бригада,
совхоз сорулганын күсөдип-
ринге чыгып чок-деп, Каа-
Хемде «Ленинниң орду» сов-
хозта ажитын комитетинин
даргазы Оол Наскыл-оол сөт-
кыл ханышкы-биле чугаа-
лады.

Д. ЧЫДЫМ.

ССРЭ-ниң

камгалаал

министриниң

ДУЖААЛЫ

№ 197

1976 чылдың сентябрь 26.

Москва хоорай

1976 чылдың ноябрь
декабрь айларда ССРЭ-
ниң Чепсектиг Күштерин-
ден шериг албанынын
доктааткан хуусаазын
эрттирген шериг албан-
шыларын халаар болгаш
хамаатыларын ээлчег
эзуагар шериг албан-хү-
лээлгезинге келдирер ду-
гайында

«Бүтү-инитиниң шериг хү-
лээлгезинин дугайында»
ССРЭ-нин Хойлулууга дүш-
түр дужаарым болза:

1. Совет Армиянын, Шериг-
Далай Флодунуң, кызыгар
болгаш иштиги шериглерин
хүрөөленинден шериг албаны
эрттирер хуусаазы 1977 чыл-
дын январь 1-ге чедир доостур
шериг албаныларын 1976
чылдын ноябрь-декабрь ай-
ларда куулавырже халаар.

2. Бо дужаалдың бирги
пунктуунга дүштүр шериг
албаныларын куулавырже
халаары-биле холбаштыр Совет
Армиянын, Шериг-Далай
Флодунуң, кызыгар болгаш
иштиги шериглерге шериг
албанын эрттирери-биле кел-
диришкени хүнүзге 18 хар-
лаан хамаатыларын, келди-
ришкениден хостаар эрге ал-
баан, а ол ышкаш келдириш-
кинден хостаар хуусаазын эрте
берген хамаатыларын шериг
албанынче келдирер.

3. Дужаалы бүгү рота-ла-
га, батареаларга, эскадрон-
ларга болгаш корабльдерге
чугалаар.

ССРЭ-НИН КАМГА-
ЛАЛ МИНИСТРИ СО-
ВЕТ ЭВИЛЕЛИНИН

МАРШАЛЫ

Д. УСТИНОВ.

Нью-Йоркка

ужуражышкын

НЬЮ-ИОРК. (СЭТА). СЭКП

ТК-ныя Политбюро кежигү-
нү, ССРЭ-нин дашкынкы херек-
тер министри А. А. Громико
ПНАК ТК-нын Политбюро ке-
жигүнү, ПУР-нун дашкынкы
херектер министри С. Ольшов-
скийн хүлээп алган болгаш
оон-биле беске дөмдөг-
дөн.

СЭКП ТК-нын Чыгыш сек-
ретары Л. И. Брежневтиң
болгаш ПНАК ТК-нын Бирги
секретары Э. Геректиң чоқта
чаа болган ужуражышкынын
сөөт-пөлдө кады ажалды
жылга оңа ужуру-дугузын
болуп турар дээрин чыгып,
эң хуузузун байдалыга эр-
кен беске үзгөндө демдө-
гөн.

Бот-болуша солун болуп

турар дыка хой айтырлар-
нын, оон иштинде ЕНО-нун
Кол Ассамблеязынын бо сес-
сиязынын ажитын айтыр-
ларынын талашы-биле са-
вал-оонал солчушкунун кыл-
ган.

Хүлээлгелерге

Немелде

БРАСК. (ПРКУТЭ ОБ-

ЛАСТЬ). «Ангардугу» эр-
еленин коллективни Байкал-
Амур магистралынын бары-
нын талашы участогун ту-
ларынын талашы-биле чыл
кылаан күсөдипкен. Ону хү-
лээлгезинде көрдүңгөш-
пел булуп чаргы ай эрте че-
дир алган. Демир-орук бол-
гаш автомобиль орууну
адаанга чедил миллион кубо-
метр доуартык төккөн, он
көвүртүп туткан, чөрби ки-
лометр хире реостерин сал-
ган. 45 муң дөрбөлчөт мей
чурттаага чарелерин, чаа шө-
дөдөр, столондарын,
клубтарын, культуралык-
радин оскө-даа объекте-
лерин ажалдаа дужаалаан.
БАМ-ның барын талашы
участогун тудуужулары
чылдың тоңчууга чедир а-
жаа элөп калы миллион
рублун капитал салым-
кыларын немей ийгээлгизин
алырын шиптирээ.

(СЭТА).

М. ДАМБАА,

Чөөн-Хемчик районунуң

«Искра» колхозунуң Чодал

хойжу бригаданың бригади-

ри.

КЫЗЫМАК АЖЫЛДАВЫШААН

Малга четир саныг чөмн
белеткен алыр дээш Тываның
Көдө ажал-агый дүжүлгө
станциясы боттук хемчеглерин
ап турар. Эш Медеведе
удурткан мал чөмн белеткээр
тускай бригаданы тургускаш,
оларга четир саныг техника-
ны, ажалдаар кижилерин бы-
жылаан. Ситен белеткечиде-
ринин ортузунга социалисттиг
чарыктын төгөдөлгөсүн, ша-
нап-мактаарынын хемчегле-
рин ажалдап кылган, баш бу-
рунгар таймырлар таныш-
тырган. Ол эзуагар чарыктын
түңгөдөрүн ситен белеткээр
эвөөлөр, аразынга үндүрүп,
чедикшиинерин демдегеп,
четкестерин чайладып көз-
гөн. Ажал-ишчилериниң эки

ажылдарында ол биче эвөөс
салдарын чедирген.
Бистин Дүжүлгө станция-
зы 4175 тонна ситен белет-
кээр тургаш, 3362 тонна
кылган. 970 тонна сенаж са-
дыр оонаданын 1300 тонна
чедирген. 35 тонна бүүдү-
бүрүнү, 16 тонна хей чыгып
сиген үрелин, 410 тонна
витаминын ситен жалганы бе-
леткен алган.

Олар Сүт-Мадыр, Михаил
Канзер, Сергей Шен олар-
нын удурткан эвөөлөрү эки
ажылдап, берилген оонада-
зын ажит күсөтпейн. Оюн

Байлаң-оол, Александр Коро-
вин, Александр Болуш-оол,
Александр Белеков, Виктор
Лукьянов ышкаш мурнакчы-
лар ситен белеткээр бригадала
хей.

Ситен белеткээр бригада
ажылды ам-даа уламчылап ту-
рар. Мал чөмнө хергелээр
көк-суланы кезери доостур
чөмкүшалаан.

Малга четир саныг чөмн
белеткен алыр дээш ситенчилер
кымыз ажалдап туралар.

С. ОЮН.

ПЛАН КҮҮСЕТТИНГЕН

Бүдүрүлгениң ажитын
болгаш ажалдын шынарын
экижидер, планын оонада-
ларын күсөдир дээш соци-
алисттиг чарык бистин ре-
спубликаның үдөтүр бүдүрүл-
гелеринин аразында калбарган.
Былдын асосотелге заво-
дунуң коллективни үшкү квар-
талды база чедикшииниң доо-
зун турар.

Бо чылдын октябрьын 31-де
Автомобильчилерин болгаш
септекчилерин хүнү бистин
чуртка бир дугаар демдегелен
эрттирер болгай. Мынчангаш
асосотелчилер боттарынын
байырлаан төлөптүг уткууру
беш мурунда алган соци-
алисттиг хүлээлгелерин эде кө-
рүп, улам бедик көрүзүлгө-
н чедик алырын шиптирээ-
лөп. Заводтун коллективни
1976 чылдын күрүңгө планын
декабрь 26-да, мурундазын-
да 2 хүн эрте күсөдирин
болгаш планын ажит 16 муң
рублунуң продукциянын баш-
тайгы алыдын хүлээлгелерин
ийи катан хойну бүдүрерин
хүлээгелин. Ол бедиткен хү-
лээлгезин чедикшииниң бот-

тарынын коллектив бы-
жыг бүүрүлгө.
Заводтун ийи участоктары
9 айларын планын хуусаа
бетинде, сентябрынын 22-ге
күсөдипкен. В. И. Белосто-
ковтун удуртканы шүтүлгө
болгаш В. Ф. Петрунинин
чып элээриниң участоктары
төс айларын планындан ажит
20 муң рублунуң продукция-
нын бүдүргөн болгаш шүтүк-
чулар 22 тонна шөйүнү план-
дан ажит бергенер.

Заводтун чехтеринин, бри-
гадаларын болгаш тус-тус
ажылчылар аразында соци-
алисттиг чарык ажал-ишке
иди болуп, чаа-чаа чедикши-
китче кижилерин улам сөрүк
кирип турар. Коллективте
партия, профсоюз болгаш
комсомол организацияларынын
тааламында социалисттиг ча-
рыкты багырары, оон дээш
түңгөдөрүн, негизиниң чедик
алырынга оларын рөлү улу.

Чарыктын түңгөдөрүн докта-
мал үндүрүп, тилекчилерин
шанап, мактап турары
ажылчыларын сонугураалын
көлдүрүп, болушун бригада-
зын, участогунуң ады дээш
кижи бүрүзүнү хууза зары-
салазын улаат

ЭРГИ, ЧАА ЧАҢЧЫЛДАР БОЛГАШ ЕЗУЛАЛДАР, ОЛАРНЫҢ АРАЗЫНДА ХАРЫЛЗААЗЫ

Н. Шойгунун чаа чанчыларга, езулалдарга хамаарыштыр бижзэн чагаазы «Шын» солунга сентябрь 21-де парлаттыган. Ол номчуучуларнык изиг сонургалын хайныктырган. Тыванын чүк-чүгүндөн келгилзэн чагаалар бо дугайын херечилег турар. Номчуучулар көрдүнгөн айтырыгнын чугулазын бикип, боттарынын санал-оңалдарын бижигилзэн. Оң чокчизинге А. Ондарнын мында парлаан чагаазын кирип болур. Автор ында Н. Шойгунун бижзэн бодалдарын деткип, чаа, эрги чанчыларга, езулалдарга хамаарыштыр номчуучулар-биле сумележир хоонуг нити материал бижзэн. Оон ыңай өске-даа авторларнын чагаалары бар.

Эрги, чаа чанчылар, езулалдар. Чонуну чанчыларды болгаш езулалдары шаг-төөгүдөн эгелзэн дзылдарлыг, эки, багай талаларлыг. Багай чанчылар чоруту чидип, чаа чанчылар тыттып, сайзырап өрар. Ынчалза-даа кандыг-даа чорутул чорудаларга таварып, чаа болгаш эрги чүүлдер аразында демисекип турар. А чамдык таварылгаларда эрги чүүлдер чаа чанчылардын оруун моон-кандыг-даа бергилээр...

Ижигини, ылаңгыл бодундан улуг назылыг кижини хүндүлээр, анык кижиге арга ишпес, таакпы тыртпас болгаш өгбелерини оон-даа өске чаагай чанчылардын бистин аныктарыныс төлөпиг эдилеп чоруур. Ындыг-даа болза, ийи-чаңгыс улуурган, хөңү улуг кижилерни чок деп болбас. А шаң ыныгылар бар дээрин кым-даа билер. А херектин чогуу умжуу болза, ол кижилерни эдил-чазал аар дээр суурларга, хөөрайларга дээштик ажилды чорууларын чедип алыры болур. Тус-тус черлерде партия, совет болгаш хай-нिति органдарынын бо талазы-биле тодаргай дуржугазын неггедери иончуг ажытыг.

Оон ыңай анылдан тура арагалар, нем-херен үүлгедир ийи-чаңгыс кижилерин амдыралын хандыр өренир, ол бүгүнү тыттып келир чылдагана...

рын тодарыдыр сорулгалыг бис. Чижээлээр, нитиге ажытыг амыл кылбас хирезинде суурда арагалар басып турар кижиге. Ол чүге ажылдавын турары? А оң чокчизин кылы амылы суурда бар бе азы чок бе? Бир эвес бар болза, чүге ажылдавын, а шуут чок болза өскөр чүге неже бербезил? Кылган ажил чок хирезинде кандыг янылыг тыпкан ашазы-биле арагалар турарыл? Ооң мындыг нити айтырыглары бикип аар болзувуса, тодаргай кижиге дугайында нити сайгарылга кылыр аргалыг боор бис.

Уруларнын төрттүнгөн хүнүн демдеглээр болгаш кулазын эрттирер. Бо дугайты байлак дуржуга, турумчаан чанчыл дыка хей өг-бүлелерде бар. Ада-иелер моон дугайында редакцияме бикип, арга-дуржугазын солчуру дыка күзөчүг.

Кижилерини байырлавы-даа, качыдалы-даа болганда дооратан кылаштангып келгилээр, «суурда сурагылыг» ийи-чаңгыс кижилер бар. Оларнык ыныг «ээде» чачын эдил-чазал аар дээр кайда, кандыг тодаргай амылдар кылдынып турарыл? Чогуу кымнарыл ол? Оң дугайын редакция база бикип алыксап тур.

Нитизи-биле чугааларга, эрги, чаа чанчылардын эки, багын ылгап турга, чаа, чараш, кижизиг чанчылардын болгаш езулалдарын кылба-биле неггедир сорулга-биле тус-тус черлерде чогуу кандыг амылдар кылдынып турарын редакция сонургал, ол дугайын бижзэн тодаргай материалдарын моон сонгаар парлаар. Өг-бүлелерде, амылдап, өренип турар коллентивинерде, чурттап турар черинерде кижилерини сепкил-сагымын өртүр чараш чанчылар база езулалдар, оларны эдилеп чоруур төлөпиг кижилер дугайын бижирин номчуучуларга сумелезис.

Чагаларындары манал тур бис!

УЛУС ШОЛУГ ТООВАС

К. Шойгунун «Шын» солунга бижзэн тыва улустун чанчыларын дугайында чүүлүн помчааш, мында бижиттинген чүүлдерин деткидим.

Бистин чогууус шаг-төөгүдөн бээр чаагай чанчылардыг чораш. Оон ужу-кымын база көрүп чоруум. 30 чылдарын эгелзэн чүве. Ылчар мезон ачам төрөдери-биле калы Тенгиз-Өлөккө кыштагалар турган, дорт өг турдуус. Ол үеде дорт сазын неггедир турган чүве. Бистин аалымын өскө аалдарын ортуу деп шилип алгалы-ла ол боор, сазыгмы Сүрүмөй деп кижиге чүт-бүрү хей бараашпаны күскөрүндүрүп келгеш, ишек кайаа-зын кырыпта чып, шыжап, кышталыр сазыгалап келген чүве. Доскаарда куткан спирт дээр арагын кайаа кылдында чылар чүве. Ону шооугу улус-даа албас, ийи-бээр аалдар дээр улус ийи-чаңгыс алыры көр турдуус.

Ол чылын бистин аалымыска багай чүүлдер база таварышкан. Акымны өнүгү эзи баштай, оон соонда утбавыс кижиге база чок апарган. Чоок төрө-дөргүдери алаан каар, арага-дары-даа ишпес боор чораш, бир эвес ижер дээр болза, демги сазыгмын кайаа чыныда арагын турган болбай.

Ол үеде тывалар шагаапы үргүчү демдеглеп эрттир чораш чүве. Ол байралга экир кижилер база-ла козулбас турган. Илз-бүрү оон ойнар оо байралды барык утту алганмыс хараалар чидыр.

М. ЧАШ-ООЛ.
Чөөн-Хемчик район.

КУДА МУРНУНДА

Оол биле уруг тамышкан, өгбелерини шийтирелер, ада-иелерин бот-боттарында тамыштырган соонда, «урут айтырар» деп чүве бар. Болдуң ада-иелер азы чоок төрөдери уругуну ада-иелерге аш-чечкип, арага-дарылыг аалдан четкек, кулазын кайаа, каяа эрттирери дугуржур. Ол херекти бүдүргөн соонда кула эрттирери белекелг эгелээр. Чамдык ада-иелер арага сазын алган, чоок-камыда аалдарын көни отугу (азы уруу) өгээр апардым дузалып көрүнөр деп «аалдар» эгелээр. Баштай-ла сур араг-зы чыгып, оларун чир мэл дээр, мэлчин аалдарын көнй каар. «Алчыктын» арагын амаллап, чүве бербес дээр уруг бар эвес, кайаа доолур турган хойларын сомистеп тургун, ийи-бирөөн чүдүрүп бээр. Түшөлүндө: пия-тинин малын «чидирген», тоггелзэн, өрө-самчылар, күрүшкө тотарал.

Шаң ыныгы багай чанчылар уштуулар кончуг чутула деп болдар мен.

Ш. СЕРЕН.
Тес-Хем районунуң «Чоду-раа» колхозу.

І. ЭКИЗИН ЭДЕРЕР

ЧАА ЧАҢЧЫЛАРГА, езулалдарга хамаарыштыр бодунун бодалдарынын бижире, баштай кижилерини бодун ап чоруур, аажым-чаң кылыр, аажым-чаң кылыр эгелзес-дир мен.

Тыва улустун шаандагы чанчылардыла өск-даа, багай-даа талалар бар. Бис ол шаандагы аажым-чаң, езулалдарын эки талаларын деткип, ону улус сайзырадып, боттарынык аажым-төлүсүтү ол төлөпиг аажым-чаңга кижилер ужурут бис, а чечпес талаларын шүтүм-чүлөп, ону өзе көр алаар. Ынчалга ада-өгбелериниң чарал, хүндүлөөчү аажым-чаңгыс бисте чон чидир бар чылдыр? Улуг улус тугалык амыл оларда, бичи кижиге сазын чутулазын үзө кирбес, улуг кижини мурун-дан эрттес, өгө келген кижиге чечкини оларда, алаа сазын берген чечки таржаалык чив болбас, улуг кижилерге оларун чалып бээр дээр мын-каш аам.

Ам бисте ийи-чаңгыс кижилер улуг, биче-даа дивес, амыр-менди-даа солдушпас, орук, орнуу чалып бээр хамаан чок бачын гаа дег (халым бодун кайлаас болуңуз, бачын-даа каар чыгып) шүргүп билер, улуг улустун дугаа-зын үзө кирин, чугаа-лашкан улус-даа орта чугаа-лаштырбас, алгырышкан-кымырышкан, кижиге бачын каа дег үнө-кере маңашкан турар. Бичи кижилерни кижизилерде чогуу моон эгелзери чутула.

Шаандагы ада-өгбелери-вис эр кижилер амы бистин үеин бичи дигурктары, бижиктери мынкан эвес, кончуг улуг ийи азы үш кош бижиктери эдилеп, мурунуга астын алган чоруур, ол бар талазында эр кижиниң эдилеп, а ийи талазында эр кижиниң маасталгазы боон чораш. Ынчал улус алгышкан-чогушкан деп чүве шоолуг дымналбас чораш. Харын ийи-чаңгыс шот-соода болза-даа, чүгө ийи кымыл чудуру-биле чокчир, а өк-бижек чече-даа хаанылар астын алган чоруу, уру херекке-даа албас, ону адава-даа. «Өк-бижек адава, аас амындыг» деп кырылган хоруп чораш.

Ам бисте чамдык төлөп чок кижилер мындыг эвес, бичи-ле аас билаажып алгышкан-ла, дораан-па үй-балы сестер эдил, кыжыны эгелээр. Бо дээрне пия-тинин докта-тыганын корум-чурумун үрөп, нем-херек үүлгедир чорукче шийтэни ол-дур.

Шаанда үжөн хар четтөөн кижиге арага ийип, таакпы тыртпас турган. Ам бисте кандыг ийи: чамдык анык-чактап, экин хундэл ижир-тир. Оскен «кара дашка» харымыл дээр база бирөөн

дизгелзиче кичээпгөй салбас ада-иелерини уруглар-дыр. Харын-даа олар оон дендеп, бөдүлгөжип алган, дүзе чер кезип, үшпөп чоруп берилээр. Шаң мындыг аажым-чаңгыт, төлөп чок ажим-тодуг ада-иелерини шийгын торган, харын-даа кеземче хоойлуу-биле көр болза эки деп бо-даар мен.

Сөөлүг үеде бисте чаа чанчылар тыттып, улустун кылырарын бодун оларын кончуг өртүрүт. Ындыг-даа болза чаа чанчы, чаа мола дээр холун эрттире бээр чоруктар кончуг хомудангып, казах, узбек, грузин дээр кайы-даа шаңчаларга чораш, оларын көрө, боттарынык национал хеттерин келп алган чоруур, чөре нити бо-дун ап чоруур байкалы эгелзеп, хүндүлөөчү, чара-жын чүд дээр. А бисте чамдык кижилер мындыг эвес. Харын аажым-биле чугаалар, бодунун маастал халык келп алган чоруур тыва кижиге шуут неггедир дивес маргыла-даа чок боор. Чок-ла болза кончуг тар, эйке ой дырыш-

II. АРАГАЛААРЫ АЛБАНБЕ?

АМ ЕЗУЛАЛДАР дугайын-да бодалдары. Мен бо-дурмыга, хар харааш оолдун азы уругуну сепкил-сагымын өртүрү чутула. Ада-иелери, дөргү-төрөдери боттары бөлүлгөжүп, ара-лаштып турбай, уругун азы оолдун өртүр чыкп эвес, кончуг амыл, эки шы-нардыг аш-чечки белек-көш, чараш ийи-хөви келгеш, эл-өртү-биле кады шайлашкан, белек сөзсөөр болза эки. Оон сөөлүгө ой-нады-хөдгелер.

Чаа өг-бүлө тулуп турар аныктарын кулазын сөө-гү үеде кончуг солун эртти-рин турар апарган. Оң ылаң-гыч чаа өг-бүленин кулазын «Комсомолчу кула» деп оюн-тогла-биле холбай, өгбелери-ни оолдун, кымыл өг-бүлө тутууларын документалык ол-ла кулага байырлыгы-биле тыткын турар. Автор К. Шой-гунун бижзени мынкан, шы-нап-ла сөөлүг үеде кулазын эргил-даа, чаа-даа чанчылар эргил-даа дүппөс чүүлдер бар. Чалаткан, чалаткан-даа див-ойн улуг-бичен чок кел-ген, ушму-тургуже ишкен, алгышкан-кырышкан, ишкен, ада-иелерге кулазын халы-харын, улуска амыр-дыш бер-бес, маанын чоруп тургу-лаар.

Кула эрттирери дөргө, ада-иелерге, оон чок дөргү-тө-редери улуг харысала-дыг болур дээр чугаажок.

мак чүве келп алган, дужан каал айт дег, мрбаалап чо-руур, чок-ла болза хончуу-тар, ууш, алгыч чүдүрүг кижилер кудумчу доорулар бураладыр, өрттөргө чоруур. Эр бе дээр, эр эвес, кыс бе дээр, кыс эвес, баштарынык дүтүп салбарып-ла өстүрүп алган, чүгө арнын жоруп, эрер салында эр кижиге деп ылгаар апарган.

Мындыг чорук чүгө аны-ктарда эвес, интеллигент-терде база бар. Шаң мындыг чорук дээр, чонга хүндүлөп чок, чүгө болуп тогдунар, нивилзелин доктаатыганын парма-чектерин халыктын турар, совет кижиниң чаагай мезу-шаралыга таварышас чорук деп болдар мен. А бисте эр ийи чүвени эки деп, ону дөзөп, салган туртаар, багай чүвени багай деп, ону шүтүм-чүлөп, амырдыла ажил-гавас ужурут бис.

Кижилерин чаа чанчылар-га, чаа езулалдарга кижиз-ди өгөдире, бир-ле дугаа-рында, оларын шаң мындыг үш-дан аажым-чаңчыларда уштуу, чаа, чараш аажым-чаң-га, хүндүлөөчү чорукка кижилерини чугула деп бодал-дыг мен.

Уруг-дарын өгөн турар ада-иелер (кулазын кымыл) уруг-ларын аас-кеңиктиг чур-тагалар дээр алган-йорой, аял пайын ийип, лашка аял пайын кымыл-даа күзөп-көдүрөп кымыл-даа күзөп-чүгө болбай. Ынчалза-даа хей-ле мал-матан өлүрүп, хей арага сазын, холун эрттир меделерди арага-дары ижер чорук кончуг багай. Ындыг чоруктан чамдык кижилер а-жым-кымыш, шот-соода үд-дүрүп көр чорук оон үнер.

Оон мыл бистин бир багай чанчылымыс, кулазын уруг ижирттир шаанда амыр-гавас, кулазын уруг ижирттир чамдык кижилер кончуг шы-далдыг, бай кижиге бол: «ку-даларын ала үш-дөрт катеп дурдуулар, арага утбас чүүлөр чорбоду-даа» дитгелээр. Ол мын-каш кулазын утуктур дээр чөре бис дөзүп четкек, ор-та аш-чеч-даа ижирттир, чүгө арага сазын туртунар, кула утбасын улустун кол-ла сорулгалы — ол кулазын орукка-ла тыйып ижирттир аары. Аш-чеч ишпеш, арага ишпеш чүгө ол амырдыл чорук тургуура. Ол хүндө дөжүр-мылаар дуржугазын хөөр-жүдүгө хамаарылга чок кижилерин дон-доруан оон чалып бээрин сүмөстө, оон ыратас кандыгы? Мөң чам-дык бодалдарым мынд.

А. ОНДАР,
Чөөн-Хемчик районунуң Суг-Аксы ортукмак школазынын башкысы.

деп болдар мен. Бир тээ ку-лага чалаткан кижиге болган-да, уруг-дарында бээр бөлөң оларга болу-ла бергел. Шаан-дагы мынкан, «сөөлүг» дээр чорук ам чок. Ажылдар кижиге бургууң амырдыл-чур-тагалы эки, бай, шымак.

ЫНЧААГА мөңзөн кижиге сөөлүг орукче үдээр дээр, эң нарын болгаш берге айтыр. Ол шынап-ла аажым-шүжүгүн эң-не берге, аар, мыдык кымылаары. Борта мөңзөн кижиниң дөргү-төрөдери, кажымдалга таварышкан төрөлиниң ажим-шүжүгү үлөжүп, алаа дула-жыр дээр чыгып келер. Мө-ңзөн кижини сөөлүг орукче үдээр, көлө чогур кижиге бургууңе чалгалы бичик бижизес дээрне кымыл-даа бил-дирип. Алаа багай-ла ара-таалык үнер, харын-даа мө-ңзөн кижиниң кандыг-даа дөргү-төрөт эвес, алаа шуут хамаарылга чок кижилер суг келгилзэн үнү-ки-рип, маанын чоруп тургу-лаар. Ол дээрне «таанчыла-жым» келген кижилерин арагазын маанай ийип, ону көлөп олурар, ажим чок, у-чумал арагачылар-дыр. Олар-нын келген кол-ла сорулгалы кажымдалга таварышкан кижилерге дузалары, оон ажим-шүжүгү үлөжүр дээр эвес, чүгө арага ижер дээр. Шаң мындыг чорукту ажим чок, арагачы кижилер кончуг ажылгап, арага тын ижер ар-га кылып алган. Кажымдал-га таварышкан кижилер иж-лажип турда, мрпал турар кижилерин ол-ла болбай.

Чамдык дөргү-төрөдөр «таакпылажым» дээр ара-таалыг кээр, хамык улус ээрттип, хей ажим шагы ү-турер болбай. Оон анында чамдык кижилер кажымдалга таварышкан пазы четтөөн уругларга таакмы суун, ара-гачылар «Чүрөөн башыр-дыр ижик» суг дээр турун бээр чоруу калчар-даа четтес. Ол чорук бичи кижилерин арага-дарыга халыктындык, арагачы чорукче кирер. Арага болгаш таакмы чүгө бичи уругларын кажымдал-гыга хоралыг болур эвес, хар-ын улуг-даа кижилерге хо-ралыг дээрне утлаза чогуур.

Хөөрүдүгө чүгө ол мө-ңзөн кижиниң чоок дөргү-төрөдери кижини, оон сөө-гү орукче үлөп, доон боттары эрттире кандыгы? Ону кыр-дыла бүгү-ле чүвени башка-ры, харылаар кылдыр ко-до Совет азы шагдаа черин даччылар кол харысала-дыг кижини томуларын уш-куртууга арага ижер чорукту кургуулар. Ол хүндө дөжүр-мылаар дуржугазын хөөр-жүдүгө хамаарылга чок кижилерин дон-доруан оон чалып бээрин сүмөстө, оон ыратас кандыгы? Мөң чам-дык бодалдарым мынд.

А. ОНДАР,
Чөөн-Хемчик районунуң Суг-Аксы ортукмак школазынын башкысы.

СПОРТ

ЭШХУЗУНУН УЖУРАЖЫЛГАЛАРЫ

Эрткен воскресеньде бистин республиканың байыс-ла-лыга чаа спорт залынык ажилдымын болган. Эр-тегинин 9 шаң ажим турда, кымылдар болган оон а-алчылар чаа туттуган спорт залынык чалыпга чыгып өг-лээр.

Спорт залын ажилдарыга турсааткан байыртгы мн-тинин Кызыл хоорукскому-нун даргазын ораакчымы Е. Д. Удуркина ажыткан. ЫЛСМ Кызыл хооруктуун бирги секретари Б. Д. Байыр-оолта сөз берген. Ол мындыг эки спорт залын аныктарга тулуп берген ажилдарга өртүр четтиргенин азыреткен. Хостуг хушкесе ССРЭ-ниң спорт мастери В. Оюн спорт-залын мурунунда сөз ап, чүве чугаалааш, спорт залы-нын кирер экинде кымыл ко-лааны үзө кезиптерге, чон мынар шүжүк-ла эгелээр.

Оон соонда чаа спорт залы-нын ажилдымын турса-лааткан маргылдар алаа эгелээр. Кызыл уругларын спорт школазынын бичи гим-настылары көрүкүдөргө бот-тарынык талатынзын ба-реалаткан. Чыгып чон оларын хевис кырыпта кы-лап нарын мергелелерин улуг согуурал-биле көргөн.

Волейболга Кызыл биле Ми-нустик командазынын эл хуузуун ужуражылганын спорттун бо хевиртег ийак-тар улуг согуурал-биле көр-гөшөр. Бистин волейбол-терис оюнуга эгелзеп-ле тура артык күштүп көргүзүп эгелээр. Ылаңгыя Никита Самдан, Николай Кувезин болган Александр Чолка олар ук маргылдаа эки бө-лөкчөни көргүзүп, дымат кылыр-биле хей улуг сап-сарын командазыла ойлап берип тургашар. Бо оюнун түнөлдү 3:0 болуп кызыл-ларын тиктеген-биле доо-зулган. Ол оюнун соонда Ми-нустиктин спортчулары Ан-Довураттын «Асбест» коман-дазы-биле ойлаш, 1:2 санга уттурган.

Баскетболга Тыва АССР-иниң шилдик командазы-биле доо-жузас Хакас автономнуг областын байыс-лаа-Аба-

наанын спортчулары оюнуга улуг спортчу демисеге эр-тен. Оюнун баштайгы 20 ми-нутазында бистин аалчылары-выс 4 сан мураай берген. Оюнун ийиге чартымыда Кызылдын баскетболистери дүргөн, азынгар-кашпалай, чараш ойноп турган, байла-дын экинжидип алган. Эш хуу-зуун ужуражылганын түнөлдү 61:54 болуп. Тыва АССР-иниң шилдик коман-дазын баскетболистерини тиктеген-биле доо-зулган. Маана бистин аалчылары-выс Виктор Доросев биле Кызылдын баскетболист Олег Хопуа олар эң чараш ойналы дээр чаа ажиттыган спорт залын пазылазын алганар. Кызылдын туугуларын тулуп берген чаа, чырык дегем, маргылдар эрттир-гине таарымчалыг спорт залынын ажилдымын турса-лааткан маргылдар хостуг хушкесе Абакан биле Кы-зыл хоорайнын мергелерин эш хуузуун ужуражылга-биле доо-зулган.

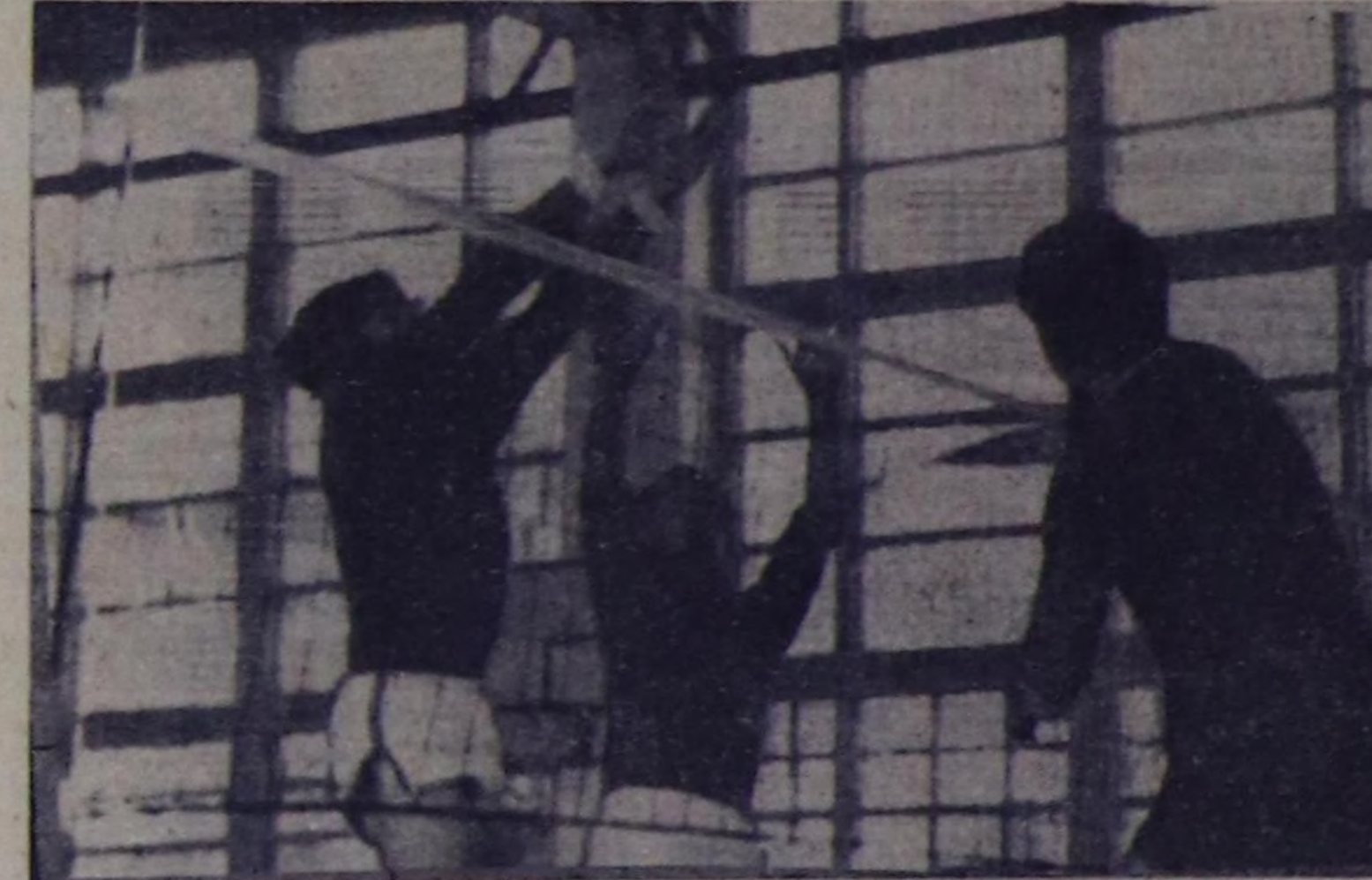
Абаканымд мергелери эң чини дөзөлдөп 74 килограмм чедир дөзөлдөп 6 мөгө эгел-ген. Ынчалгаш бистин мөгө-лөвисте база алды мөгө ху-шкеш. Эң чини дөзөгө хостуг хушкесе ССРЭ-ниң спорт мастери Валерий Оюн бирги разрядчы Сергей Асачоков биле ужурамкан. Бедик ар-дурулгалыг Валерий болуп дурданымын минута-даа

чедирбей арыг октаан. Хостуг хушкесе ССРЭ-ниң спорт мастери Александр Шойдук биле бирги разрядчы Александр Кудашковтун ху-шкешин салга олурганар улуг согуурал-биле көргөшөр. Абаканда келген 16 харлыг бург разрядчы мастерден ду-дак чок хушкеш, чараш азынгар аргаларын көргөш-көн. Хушкешин түнөлине нити сан 4:4 болуп доо-зу-ган. Шаң мындыг байдалга хушкеш дугурут езулар тиктеген баштай арга мын-каш, сан алган мөгө тысыр. Ынчалгаш А. Шойдукту тик-лөө деп санаан.

Мастерге кандыг Влади-мир Кужукет Сергей Чистав-ны арыг октаан, командазы-ла база бир саным эгелген. Кызылда башкы институтун студентин, бирги разряд-чы Олег Сан мастерге кан-дыг Генадий Кызыласов биле хушкеш, арыг октаан. Бирги разрядчылар Олег Дон-ка биле Кадыр-оол Билдей олар Сергей Елсеев биле Вя-чеслав Узураметин база ок-таан. Нити сан 6:0 болуп Кы-зылдын командазын тик-лөө-биле доо-зулган.

В. ЧАДАМБА.

ЧУРУКТА: Минустик биле Ак-Довураттын волейболисте-рини оюнун үзөдөргө; бичи гимнастыларын мергелелерин кылып турары. Авторунуң фотолары.

СЕНТЯБРЬ 28-ТЕ		МОСКВАДАН	
10.00—«Аныктарның адрес-тер».		20.00—Медээлер.	КЫЗЫЛДАН
11.00—«Чалгызы шүтүзү дээр, шүтүзү чалгы-ам дээр». Ленинград-тан дамчыдыла.		20.15—Телемедээлер.	МОСКВАДАН
11.45—«Литературалыг ужу-ражымныктар». Павло Перду.		20.25—«Ыры» башкымы. Уран-чечен филм.	
12.30—«Психиатристерин» Лисса аттыг төп кулазын ташы алсам-бичиниң концерти.		21.50—«Найралдыг оруктар-биле». 5-ки дамчыдыла. Болгар Улус Республикасы.	
13.00—Медээлер.		22.20—«Эртеменге» көр-башкымы. Документалдыг телефилм.	
13.10—«Эртеменге» — ССРЭ-ниң 3А көрө-понт-кежигүн В. В. Кафаровтун чугаазы.		22.40—«Позил». «Мэң чө-рим». Совет шүтүк-териниң шүтүктери.	
13.25—«Көрүктү-биле чугаа». Ленинградтын М. Горь-кий аттыг академиктиг Улуг театрынын дуга-имыда. ССРЭ-ниң улус-туң артизи Г. А. Тов-стоногов дамчыдыла.	14.40—«Классиктиг музыканың концерти».	23.00—«Уе». Информастыг программа.	
	14.55—«Найралдыг оруктар-биле». 5-ки дамчыдыла. Болгар Улус Республикасы.	23.30—01.45—Хөккееге ССРЭ-ниң чемпиондыг «Спартак» (Москва) — ЦСКА. В. И. Леонин ат-тыг төп шаг-төөгү Спорт ордундан дамчыдыла.	
	15.25—«Ыры башкымы». Уран-чечен филм.		
	16.50—17.00—«Чансар».		
	17.00—«Уе». Информастыг программа.		
	17.30—«Амгы Испанияда». Документалдыг филм.		
	18.20—Телемедээлер.		
	18.35—«Уучуучу контроль». Дамчыдыла.		
	19.05—«Шоу». Телефилм.		
	19.20—«Рузл артинда». Дамчыдыла.		
	19.50—Чаралдар, реклама.		